

A ruszinok XVIII. századi historiográfiája

A ruszin történelem kutatásának kezdeteit először Zsatkovics Kálmán¹, majd nyomában Hodinka Antal² foglalta össze. A rutén történetírás lényegében egyidős az unióval, abból a küzdelemből nőtt ki, amelyet a munkácsi főpapok az egri püspökkel a XVII-XVIII. században folytattak. Az unió évszázada folyamán ugyanis nem alakult meg a rutén unitus egyházszerkezet. Az új egyházat az egri püspök fennhatósága alá rendelték. A munkácsi püspök joghatóságilag az egri püspök helynöke volt, akinek hűségesküt tartozott tenni. A rutén egyházi vezetők egyre növekvő elégedetlenséggel túrték ezt az alávetett helyzetet, s 1689-től változó intenzitású egyházi jogi csatározásokat folytattak Egerrel. Az önállóság vagy függőség kérdései körül forgó küzdelem eredményeként a pápa 1771-ben kanonizálta a munkácsi püspökséget, melynek központját 1776-ban Ungvárra tették át. *A város ettől az időtől lett ruszin művelődési központ.* A kiindulópont a történetírásban tehát nem nemzeti, hanem egyházi jellegű volt. Elsősorban az egyháztörténetre vonatkozóan jelentős számú kéziratot készült el. A ruszinok történelmére vonatkozó első nyomtatott mű *Décsy Antal* miskolci ügyvéd tollából jelent meg Kassán 1797-ben *Bacsinszky Andrásnak* ajánlva.³ A szerzőt munkája megírására – könyve előszava szerint – egy (mária)pócsi búcsú indította, ahol nagyszámú ruszin búcsújárót látott.

Basilovits Joannes arcképe

Décsy tudománytörténetileg becses munkáját 1799-ben jelentősebb feldolgozás, egyben minden további mű forrása követte: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits olim ducis de Munkacs I-II.* Kassa 1799-1804. Szerzője a bazilita rend tudós tartományfőnöke, a ruszin Herodotosznak nevezett *Joannes Basilovits* (1742-1821). Munkája deklarált célja: a munkácsi monostor (és a püspökség) jogainak megvédése, ill. bebizonyítása. Ez a munka a Koriathovics-legenda fenn tartásával, valamint a magyarországi ruszinok autochtonitásának bemutatásával megvetette a ruszin nemzetiségi tudat alapját. Basilovits felhasználta mindazt a gazdag és sokrétű anyagot, mely az egri és munkácsi püspök vizsálja során gyűlt össze, ő maga is nagyszámú forrást tárt fel. Basilovits műve életrajzi vonatkozásban ma pótolhatatlan alapmű. Külső, formai hiányossága az ügyet-

¹ Zsatkovics Kálmán: A magyarországi oroszok történetírásának történelme. Századok XXIV(1890) 568-573, 644-660.

² Hodinka Antal: A munkácsi görög-katholikus püspökség története. Bp. 1910. 35-57.

³ Címe: A magyar oroszokruul való igen rövid elmékedés. Kassa, 1797.

len beosztás és mind a hat részben (pars) külön kezdődő lapszámozás. *Basilovits* latin nyelvű munkája a XIX. századi ruszin nemzeti ébredés előfutára, *Bacsinszky András* püspök (1732-1772-1809) idejében íródott, így *Bacsinszky*ról és koráról kevés anyagot tartalmaz. Talán ez az egyik tudománytörténeti magyarázata, hogy a polgári történetírás egyháztörténetre összpontosító képviselői, *Duliskovics*, *Hodinka*, *Zsatkovics*, a munkácsi püspökség önállóvá válásáig tárgyalták a ruszin történelmet. A Felsőmagyarországi Minervában, a Tudományos Gyűjteményben s egybeült megjelent kisebb hírlapi és folyóiratcikkekén kívül a XIX. század első felében nem jelent meg további jelentős feldolgozás. Kéziratban maradt *Lutskay Mihály* (1789-1843) hatkötetes munkája is. *Lutskay* a legrégebb időktől a XIX. század 30-as éveig tárgyalja a ruszin történelmet. A Munkács Egyházmegyei Könyvtárban őrzött levéltári kutatásokon alapuló kéziratot azonban *Kárpátalja* kutatói ismerték és használták. E munka Szlovákiában, az ukránok ottani önálló, szvidniki múzeumának révén megjelenőben van. Eddig az első két kötet látott napvilágot⁴. Az első kötet a legrégebb időktől a magyar honfoglalásig a *Kárpát-medence* népeinek történetét tárgyalja. A második kötet a honfoglalástól *Camelis* püspökségének kezdetéig (1690) a rutén beltörténelmet.

A nyomtatott művek megjelenésében észlelhető pauzát a hajdúdorogi születésű *Mészáros Károly* (1821-1890) 1850-ben megjelent monográfiája törte meg⁵. *Zsatkovics György* említett tanulmányában, s másutt is politikai irányműnek nevezte *Mészáros* könyvét, melynek szerinte legfőbb célja az volt, hogy kimutassa a ruszinok 1848-49 után jelentkező politikai aspirációit. Valóban, egyéb dolgozataihoz hasonlóan, *Mészáros*nak e műve is az aktuális politikai cél szolgálatában állott. Ez egyébként kifejezést nyert abban is, hogy könyvét a „legnagyobb ruszin politikusnak”, a reakciós, moszkvofilnek értékelt *Dobranszky Adolf*nak ajánlotta. A XVIII. századi fejezetekről szükséges megjegyezni, hogy *Mészáros Károly* tulajdonképpen javarészt magyar fordításban közölte elődeinek, *Basilovits*nak és *Lutskay*nak gyűjtéseit, ill. adatait. *Mészáros* monográfiájának nem volt nagyobb visszhangja és hatása. Újabb összefoglaló mű, a XIX. századi adatokban mindmáig leggazdagabb, az osztrák *Biedermann Herman Ignáctól* 1862-1867-ben készült⁶. A háromkötetesre tervezett műből csak kettő jelent meg. Ezekben a XVIII. századi történések feldolgozásához *Basilovits* és *Lutskay* munkáit használta fel, önálló gyűjtésre, illetve kutatásra csupán a XIX. századot tárgyaló, ma már forrásértékűnek számító fejezetek épülnek. A közös forrás – *Basilovits*, *Lutskay* – használata szolgáltathatta az alapot arra az egyébként indokolatlan feltételezésre, mely szerint az osztrák kutató „teljesen kizsákmányolta” *Mészáros* művét⁷. A XIX. század 60-as éveiben tűnt fel történelmi adatközléseivel, kisebb cikkeivel *Lehoczky Tivadar*

⁴ *Historia Carpatho-Ruthenorum. Sacra et Civilis. Annales Musei Culturae Ukrainiensis Svidnik.* Tomus: 11, 13, 14.

⁵ *Mészáros Károly: A magyarországi oroszok története.* Pest, 1850. Vö. *Mészáros Károly* Önéletrajza. Bevezette, sajtó alá rendezte *Csorba Csaba.* Debrecen, 1974.

⁶ *Biedermann Herman Ignác: Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte I-II.* Innsbruck 1862-1867.

⁷ Vö. *Ungvári Közlöny.* 1882. március 26.

(1830-1915)⁸. Lehoczkyt a magyar és a ruszin néprajztörténet is számon tartja: az 1864-ben Sárospatakon magyarul megjelent népdalkötet anyagát ő gyűjtötte s fordította ruszinból⁹. Két évtizedes levéltári kutatásainak eredménye a háromkötetes „Bereg megye monográfiája” (1881). Témánk szempontjából még egy korszakos művet alkotott: A Bereg megyei görög szertartású katolikus lelkészségek története a XIX. század végéig című munkája (1904) nemcsak a helytörténet, de a ruszin művelődéstörténetnek is igen fontos forrása. Magyar s latin nyelvű munkák után a XIX. század hetvenes éveiben orosz nyelven jelenik meg *Duliskovics János* (1815-1883): A magyaroroszok történelmi sajátosságai című munkája.¹⁰ Duliskovics felhasználta az ungvári püspöki levéltár addig ismeretlen forrásait, de azok értékelésében nem járt el minden esetben kellő kritikával. A háromkötetes munka legértékesebb része a XVIII. századot tárgyaló harmadik kötet, mely valóságos kincsebányója a ruszin művelődés- és iskolatörténetet kutató szakembereknek. A múlt század végén élt és alkotott történetírók közül Lehoczky és Duliskovics mellett *Zsatkovics Kálmán* (1855-1920) emelkedik ki. 1892-től főmunkatársként közreműködött az Ungváron megjelenő magyar nyelvű, de ruszin vonatkozású lap, a *Kelet* szerkesztésében. Az ukranofil irányzattal szimpatizáló Zsatkovics hitvallását így fogalmazta meg: „Mióta csak gyenge tehetségemet a magyarországi oroszok, illetve a munkácsi egyházmegye történelmének művelésére szenteltem, e működésem célja mindig az volt, hogy kedvet keltsek fel e nép múltját érdeklő adatok felkutatására azokban, kiknek alkalmuk és tehetségük van a magán- és nyilvános levéltárak kincseiből meríteni.”¹¹ Valóban, Zsatkovics mintegy három évtizedes irodalmi működése alatt magyar, ruszin és orosz nyelvű periodikákban oly sokat írt, hogy alig van a ruszinok történetének olyan kérdése, amelyet ne érintett volna. Történeti tanulmányai közül kiemelkedik *Az egrri befolyás és az az ellen vívott harc...* című dolgozata.¹² A ruszinokra vonatkozó történeti kutatásokat magasabb szinten folytatta a „modern szlavisztika magyarországi úttörője”, Hodinka Antal (1864-1946), aki elődeitől eltérően szakképzett történész volt.¹³

Hodinka kortársa volt a századelőn az ukranofil irányzatot képviselő Sztripszky Hiador¹⁴ (1875-1946). Sztripszky, akit az ukrán irodalomtörténet is számon tart, sokoldalú kutató volt. A művelődéstörténet és történelem határán készült szép dolgozatai ma is értékállónak bizonyulnak. Sztripszkynek is több dolgozata jelent meg galíciai és magyarországi ukrán, illetve ruszin kiadványokban.

Az első világháború előtti évekből még a Károlyi-kormány ruszin miniszterének, *Szabó Oresztnek* a monográfiáját kell megemlítenem. A magyar oroszokról

⁸ Lehoczky cikkeinek bibliográfiáját ld. Szinnyei J.: Magyar írók élete és munkái VII. Bp. 1900. 977-985.

⁹ Magyar-orosz népdalok. Gyűjtés és fordítás *Lehoczky Tivadar*. Kiadja Erdélyi János. Sárospatak, 1864.

¹⁰ Дулишковичъ И.: Историческая черта Угро-Русскихъ. I-III. Унгваръ, 1874-1875-1877.

¹¹ Kelet 1890. november 30.

¹² Századok. XVIII. (1884) 680-696, 766-786, 839-877.

¹³ Erről ld. kötetünk cikkét: Hodinka Antal – a ruszin történelem kutatója.

¹⁴ Vö. Csorba Csaba: A kárpátukránok múltjára vonatkozó magyar kutatások 1945 előtt. Szabolcs Szatmári Szemle VII (1972) 1. sz. 101-109.

(ruthének) c. munkája (1914) magyar nyelven mindmáig legterjedelmesebb összefoglalás a ruszinokról, de önálló kutatásokat nem tartalmaz, teljes egészében kompiláció.

Hodinka Antal és *Szabó Oreszt* monográfiái végeredményben a ruszinokra vonatkozó magyarországi kutatások szintézisei. Ezekből is lemérhető, hogy a régi Magyarországon a ruszinok gazdasági, társadalmi-politikai történetét alig kutatták, viszont jelentős eredmények születtek a XVIII. századdal lezáruló korszak település- és egyháztörténetének, valamint kultúrhistóriájának kutatásában, melyeket a jelenkor történetkutatása sem haladott meg. Fordulatot az jelentett, hogy az I. világháborút lezáró szerződések eredményeként a történeti Magyarország ruszinok lakta területei közigazgatásilag, politikailag két részre oszlottak: egy részén megalakult a bizonyos autonómiával rendelkező Podkarpatszka Rusz (Ruszinszko, Kárpátalja), az Ung folyótól nyugatra eső részeit pedig Szlovákiához csatolták. Ezzel a volt magyarországi ruszinok nyelvi, kulturális és politikai fejlődése lényegében kettévált. Ekkortájtól e ruszinok történetírásában megfigyelhető több, máig is ható és érvényesülő tendencia.

1. Megkezdődik a ruszinok 1919 előtti történetének az új határoknak megfelelő földrajzi, területi felparcellázása. Ezzel összefüggésben a legtöbb munka csak Kárpátalja (Ruszinszko, Podkarpatszka Rusz) keretei között tárgyalja a ruszinok történetét, nem, vagy alig ejtve szót a szlovákiai, jugoszláviai és romániai, s az egykor szórványokban élt ruszinokról.

2. Megkezdődik a Kárpátalja területét alkotó négy vármegye, Máramaros, Ugocsa, Bereg, Ung történetének ukránosítása és ruszinosítása.

3. Kárpátalja viszonylagos önállóságát és határait, történelmietlenül, több szerző visszavetíti a múltba. Csehszlovákia megalakulásától nyomon követhető az a szovjet történészeknél ma is érvényesülő nacionalista és ahistorikus nézet, mely szerint a Kárpátalját alkotó négy vármegye gazdaságilag Magyarország gyarmati függvénye volt. Az ezt képviselő kutatók a ruszinok XIX. század közepétől tapasztalható nemzeti elnyomását anakronisztikusan visszavetítik a középkorra. A történeti Magyarországon a ruszinok lakta területek nem alkottak sem politikai, sem adminisztratív egységet. Így gazdasági diszkrimináció sem érvényesülhetett az északkeleti vármegyékkel szemben. A középkor folyamán itt is ugyanazok a gazdasági-társadalomfejlődési tendenciák érvényesültek pl. mint Szabolcsban, Szatmárban, s ezt a zord természet-földrajzi tényezők árnyalták csupán.

4. Nagyobb jelentőséget kap a ruszinokat Galíciával és Oroszországgal összekötő szálak kutatása. Rá kell azonban mutatni arra is, hogy e témának mindmáig nincs korszerű összefoglalása. Ebben feltétlenül szerepet játszik az unió és következményeinek sematikus ábrázolása, valamint a görögkatolikus egyház XIX-XX. századi szerepéről kialakított negatív kép korábbi évszázadokra történő visszavetítése.

Kondratovics 1925-ben megjelent történelemkönyve még arra figyelmeztet, hogy a ruszinok köztörténelme a magyar történelem kereteibe ágyazva vizsgálható csupán, de a szoros galíciai kapcsolatok is hangsúlyozottan kutatandók és bemutatandók. Érdemes idézni előszavából: „A mi Kárpátaljai Oroszországunknak 1919-ig nem volt saját, önálló történelme. Szülőföldünk régtől fogva, több évszázadon át

a magyarok fennhatósága alá tartozott, de ugyanakkor szoros kapcsolatai voltak a galíciai fejedelmekkel is. Így népünk sorsa és története a magyar nép és a galíciai ruszinok sorsával és történetével egyaránt össze volt kapcsolva és fonódva.”¹⁵

Az újonnan alakult Csehszlovákiában a ruszinok körében élénk kulturális és tudományos fellendülés figyelhető meg, ebben szerepet játszott a Kárpátalján letelepedett nagyszámú orosz és ukrán emigráns is. A művelődési és tudományos életet nemcsak világnézeti, ideológiai ellentétek, de nyelvi megosztottság is jellemezte. Az orosz és ukrán nyelvegység hívei külön-külön egyesületbe tömörültek, a Duchnovics Társaság a russzofil, a Proszvita (Művelődés) Egyesület pedig az ukraínofil orientáció egylete volt. A Proszvita tudományos gyűjteményében és a Podkarpatszka Rusz hetilap hasábjain nagyszámú XVIII. századra vonatkozó tanulmány jelent meg. Ezek közül Panykevics Iván, Hadzsega Vaszilij, Sas Andor, Gabriel František tanulmányait tartom kiemelkedőnek. Sas Andor és Gabriel František a munkácsi, illetve ungvári uradalokra vonatkozó társadalom- és gazdaságtörténeti dolgozatai hiánypótlónak bizonyulnak. Sas Andor csehszlovákiai magyar kutatónak 1955-ben Pozsonyban a munkács-szentmiklósi uradalomról pozitív értékelést kapott monográfiája jelent meg.¹⁶ Hadzsega közleményei közül külön is megemlítendő Olsavszky püspök 1750-51-es canonica visitatioja Zemplén, Ung, Ugocsa, Máramaros megyei anyagának közzététele, illetve fordítása.¹⁷ E forrásközlések a kárpátaljai egyházi értelmiség Galíciával fenntartott egyházi, művelődési kapcsolatainak is páratlanul szemléletes dokumentumai. Hadzsega a magyarországi görög katolikus püspökök 1773-as ún. bécsi értekezletének dokumentumairól is terjedelmes tanulmányt írt.¹⁸

Kárpátalja, így a ruszinok történetének első ukrán nyelvű összefoglalását egy ukrán emigráns történész, a Prágai Ukrán Szabad Egyetem munkatársa, *Micjuk Olekszander* készítette el. A Kárpátaljai Oroszország társadalmi-gazdasági története címet viselő munka¹⁹ a címben jelzett témán kívül művelődéstörténeti fejezeteket is tartalmaz.

Kétkötetes munkájában Micjuk a korábbi szakirodalom egyfajta szintézisére törekedett, így művében nagyobb teret szentel azoknak a korszakoknak és megyéknek, melyekről gazdagabb irodalom állt rendelkezésére. Kutatástörténeti okokkal

¹⁵ Кондратович Иренеј: *Исторія Подкарпатскої Русі для народа*. Ужгород 1924. E művet hasonló kiadásban Ungváron 1991-ben újra megjelentették. *Kondratovics Irenejnek* A kárpátaljai történetírás új útjai címmel témánkba vágó írása is megjelent. *Зоря-Најнал* I. évf. 1-2. sz. Ungvár 1941. 45-54.

¹⁶ Sas Andor: *Egy kárpáti latifundium a hűbéri világ alkonyán*. A munkácsi Schönborn-uradalom társadalmi és gazdasági viszonyai a XIX. század első felében. Pozsony, Csehszlovákiai Magyar Könyvkiadó 1955.

¹⁷ Гажега В.: *Додатки к исторіи русинов, и руських церквей в Мараморошѣ*. НЗТП. I. 1922. Ужгород; Гажега В.: *Додатки к исторіи Русинов и руських церквей в Ужанской жупѣ*. НЗТП. III. 1924. 155-239; Гажега В.: *Додатки к исторіи Русинов и руських церквей в жуп. Угоча*. НЗТП. У (1927) 4-62; Гажега В.: *Додатки к исторіи Русинов и руських церквей в був. жупѣ Земплинской*. НЗТП. X (1934) 17-120, (1935) 17-182, (1937) 37-83.

¹⁸ Гажега В.: *Нашѣ культурнѣ и церковнѣ справы на епископскихъ нарадахъ р. 1773. у Вѣдни*. Подкарпатська Русь (1927) с. 105-108, 167-170, 199-201, 213-215.

¹⁹ Мицјук О.: *Нариси з соціально-господарської исторії Підкарпатської Русі*. Прага 1936-1938.

A ruszinok történetére vonatkozó, két világháború közötti történeti irodalmat ld. még.

Bacsinszky Tivadar: *A ruszin nemzeti öntudat útjai*. *Zorja-Hajnal*. III. Ungvár, 1943. 1-4. 177-200. 53

magyarázható pl. hogy Ung és Ugocsa megyéből kevesebb adattal dolgozik, míg Lehoczky Bereg monográfiájában jól kidolgozott Bereg vármegye története alaposabb megvilágítást kap nála is.

A ruszinok történelmének egyik legsokoldalúbb és legeredményesebb kutatója *Alekszej Petrov* (1860-1932) orosz tudós. Egyetemi hallgató korától érdekelte „Magyar Oroszország”. A XVIII. századra vonatkozó tanulmányai, forrásközlései is jelentős számúak. Adatok Magyar Oroszország történetéhez címmel ²⁰ 1905-től sorozatot jelentetett meg Péterváron, melynek két utolsó kötetét a Csehszlovákiába történt emigrálását követően Prágában adta ki. A kilenc kötetes sorozatban Petrovnak irodalmi és történeti közleményei, forráskiadványai jelentek meg. Ezek közül tárgyunk szempontjából kiemelkedik az 1773-as *Lexicon Locorum*-ról írott ruszin szempontú nagy dolgozata²¹, valamint a Mária Terézia korabeli úrbérrendezésről készült munkája²², melynek függelékeként közzétette a ruszin és szlovák nyelvű nyomtatott urbáriumot, valamint több ruszin község paraszti vallomását. Egy 1924-es munkáját teljes egészében az időközben nyomtatásban is megjelent *Lexicon Locorum* adatai csoportosításának és térképezésének szentelte. A *Lexicon* forrásadatai alapján Petrov megállapította, hogy a XVIII. század 70-es éveitől a magyar-ruszin nyelvhatár lényegében változatlanul maradt. A ruszinság jelentős térvészése figyelhető meg viszont a szlovákság javára. Petrov érdeme, hogy felhívta a figyelmet a ruszin szórványok történetére is. E szempontból külön figyelmet érdemel a gazdag apparátussal készült *Adatok Szlovákia történeti demográfiájához* című könyve (1928). ²³

Mielőtt a két világháború közötti magyarországi ruszin vontakozású történeti munkákra rátérnék, feltétlenül említést kell tennem a genfi egyetem oktatója, Aldo Dami Kárpátaljáról írott, közel 400 oldalas, struktúrájában mintaszerű, francia nyelvű monográfiájáról²⁴, melynek a XVIII. századra vonatkozó fejezetei részben önálló kutatások, részben *Hodinka és Petrov* munkáin alapulnak. A két világháború közötti korszak magyarországi rusziniztikai irodalmából kiemelkednek Bonkáló Sándor munkái²⁵. Bonkáló Sándor szláv filológus és irodalomtörténész a kárpátaljai ruszin irodalom- és művelődés kérdéseiről értekezve történelmi kérdésekben is állást foglalt²⁶, így pl. összefoglalta a téves felfogásokat és tanításokat a ruszinok politikai történetéről. Eredményei azonban nem mindig helytállóak. Különösen vonatkozik ez az 1940-ben megjelent *A rutének (ruszinok)* című könyvére.

²⁰ А. Петровъ: Материалы для истории УгорскоЖи Руси. Санкт-Петербург-Прага. 1905-1932.

²¹ Петровъ А.: Предѣлы угрорусской рѣчи въ 1773 г. по официальнымъ даннымъ. Исслѣдование и карты. МУР VI. 1911.

²² Петровъ А.: Первый печатный памятникъ угрорусского нарѣчя. Урбаръ и иные связанные съ крестьянской реформой документы. МУР V. 1908.

²³ Részletesebben ld. Удвари И.: Историография карпатскихъ Украинцохъ (Русинцохъ) XVIII. столѣтjа. In. Думки з Дунаю. Вуковар, 1989. 263-306.

²⁴ Dami Aldo: La Ruthénie Subcarpathique. Les éditions du Nont-Blanc S. A. Geneve - Annemasse. é. n.

²⁵ Bonkálóról ld. Salga A.: Notes on Sándor Bonkáló's Work of Rusyn (Ruthenian) Philology. Slavica XXV. Debrecen 1991. 51-56.

²⁶ Bonkáló Sándor: A kárpátaljai rutén irodalom és művelődés. Pécs 1935.

Az orosz kémkedést és izgatást visszavetíti a XVIII. századba, összekapcsolva azt a tokaji orosz Borfelvejáró Bizottság működésével. Ennek tulajdonítja – mint azt Tardy Lajos kutatásai bizonyították megalapozatlanul, – a Hajdúságban és Szabolcsban 1765-ben kezdődött pravoszlavizáló mozgalmat. Biderman állításait kritikátlanul és tendenciózusan átvéve Bonkáló „felettből regényesen” írja le az oroszok tokaji megjelenését²⁷. *Szabó István* Ugocsa megye című monográfiájában (1937) elfogultságtól mentes, árnyalt képet rajzol a ruszin emigrációról megállapítva, hogy az évszázadokon át tartó ruszin rajzás csúcspontját Ugocsában a XVII-XVIII. században érte el. A megyében 1775-re a ruszinság a magyarsághoz képest előretört, nyelvetterülete kiszélesedett.

Kárpátalja Szovjetunióhoz történt csatolását követően új témákkal és eredményekkel bővült a terület történeti irodalma. A polgári történetírás által csak felszínesen kezelt gazdasági- és társadalomtörténeti kérdések is önálló kutatás témái lettek. Az új eredményekhez hozzájárultak az Ungvári Állami Egyetem Történettudományi Karának oktatói, akik alapjában véve két területen fejtenek ki tudományos munkát. 1. Az USzSzk, beleértve Kárpátalja története. 2. A szomszédos államok, Magyarország, Csehszlovákia és Románia története²⁸. Szembeötlő azonban, hogy a középkori, illetve feudalizmuskori kutatások eddig nem kaptak kellő hangsúlyt, a XIX., de főleg a XX. század történetét feldolgozó tanulmányok és forráskiadványok dominálnak. (Ebben a latin nyelvű források olvasatának nehézsége, nevezetesen a levéltárosképzés hiánya is szerepet játszik.)

Korszakunkra vonatkozóan jelentős számú kisebb cikk, előadástézis és néhány monográfia készült el. Ezek adatait *Paljok V.* szerkesztésében megjelent Kárpátalja története az ukrán szovjet történetírásban²⁹ című füzetecske, valamint Troján M. (1963) Századokban megjelent cikke tartalmazza, így itt röviden csak az összegző munkákról, illetve a korszakmonográfiákról teszünk említést. Előrebocsájtom, hogy a szovjet történetírás adós maradt a ruszin történelem szintézisével. Az 1919 előtti ruszin történelmet tárgyalva a szovjet szerzők is általában négy említett vármegye adataival dolgoznak. A szovjet történetírásban egyetlen jelentősebb tanulmány sem született a szepesi, sárosi, zempléni ruszinokról vagy a szórványokban élt ruszin népességről. A ruszin etnikai területek történeti kutatásának felparcellázása jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy Kárpátalja feudalizmuskori történetét, művelődéstörténetét sem sikerült árnyaltan feltárni. *A szovjet szerzőknél is megfigyelhető Kárpátalja történetének ukránosítása.* Ez gyakran úgy mutatkozik meg, hogy kísérletet sem tesznek a vizsgált korszak és terület demográfiai, nemzetiségi viszonyainak a felvázolására. Pedig a pontos vagy akár megközelítően pontos demográfiai, nemzetiségi, egyházi-vallási statisztikai adatok közlése nem öncélú, számbavételükkel nemcsak a gazdaság- és társadalomtörténet, de a művelődéstörténet legfontosabb tényezője ragadható meg.

²⁷ Vö. Tardy Lajos: A tokaji Borfelvejáró Bizottság története (1733-1798). Sárospatak 1963. 54-81.

²⁸ Troján M.: A kárpátontúli ukrán történészek legújabb kutatásai. Századok XC VII (1963) 408-415.

²⁹ Пальок В.В.: Історія Закарпаття в українській радянській історіографії. (Текст лекцій). ч. I. Ужгород 1974.

Az ötvenes években készítette el "Kárpátontúl,, X-XIX. századi történetének vázlatát Kolomijec I.³⁰ "Kárpátontúl,, történetének első marxista szempontú összefoglalása – jogosan – rendkívül kemény és elmarasztaló kritikát kapott. Szovjet szerzők is kétségbevonják statisztikai adatainak pontosságát, az általa összeállított táblázatok, grafikonok megbízhatóságát, mivel ezek egy része egyszerűen nincs összhangban a levéltári adatokkal.³¹ Kolomijec forrás feltüntetése nélkül oldalakat vett át Duliskovics és Micjuk említett műveiből. Munkája módszertanilag is kifogásolható. Érdemes idézni a ruszin művelődéstörténet neves leMBERGI kutatója, *Naumenko F.* mondatait: „Kolomijec mindegyik kötete provinciális, osztályleplező stílusban készült. A szerző nem csupán a tények és adatok logikájával s az azokból levont következtetésekkel érvel, hanem gyakran pusztán stílusbravúrral, a stílus erejével. Véleményem szerint, mindez azzal magyarázható, hogy Kolomijec történészként a vulgáris szociológia álláspontjáról az ukrán Kárpátontúl történetét a „mi” történelmünkre, s az „idegenek” történelmére osztja. ...Így pl. a pravoszláv egyház s minden ami vele kapcsolatban van vagy kapcsolatba hozható, az a „miénk”, az unitus egyház s minden ami kapcsolatban van vele, az csak „idegen”; minden ami a néppel kapcsolatos az a „miénk”, ami pedig az uralkodó osztályokkal kapcsolatos, az „idegen”, nem a „miénk”.³² Naumenko még a következő módszertani hiányosságokat emeli ki: *Kolomijec* mint történész mindig és mindenütt az osztályellenesség kezét látja; a papok soraiból kikerült XIX. századi nemzetébresztők és XVIII. századi előfutáraik nála kivétel nélkül mindannyian a Vatikán ágensei. Kritika érte Kolomijecet azért is, mert nem foglalt egyértelműen állást Kárpátalja szláv népének nemzeti-népi hovatartozásában, gyakran orosz-szláv népességről szól. Kritikát kapott a gazdaság- és társadalomtörténet körébe vonható megállapításainak egy része is. Így pl. a XVIII. század gazdaságtörténetének kutatója I. Sulha elfogadhatatlannak tartja a munkácsszentmiklósi uradalom fejletlenségéről rajzolt képét, s ebből a többi kárpátaljai uradalomra vonatkoztatott sommás véleményét.

Jelentősebbnek ítélem meg *Sulha I.* Kárpátalja szociális-gazdasági viszonyai a XVIII. század második felében³³, valamint a Szociális-gazdasági viszonyok és az osztályharc Kárpátalján a XVIII. század végén a XIX. század első felében³⁴ című munkáit. A szerző a korábbi szakirodalom eredményeit szintetizálva, levéltári források alapján mutatja be a parasztság helyzetét, rétegződését, osztályhar-

³⁰ Коломиец И. Г.: Очерки по истории Закарпатья. Социально-экономическое положение и борьба крестьянства Закарпатья против феодального гнета и католического порабощения в XV-XVIII веках. Труды Томского государственного университета им. В.В. Куйбышева. том. 121. вып. 2. Серия историческая. Томск 1953. 39-164, Коломиец И. Г.: Очерки по истории Закарпатья. Пряшев 1935, Коломиец И. Г.: Очерки по истории Закарпатья. Часть вторая. Томск 1959.

³¹ Vö. Шульга І. Г.: Соціально-економічне становище Закарпаття в другій половині XVIII ст. Ужгород 1962. 17-18.

³² Ф. Науменко: Иван Гаврилович Коломиец – Историк українського Закарпаття. Жовтень і українська культура. Пряшів 1968. 96-103.

³³ Шульга І.Г.: Соціально-економічне становище Закарпаття в другій половині XVIII с. Ужгород 1962.

³⁴ Шульга І. Г.: Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатті в кінці XVIII першій половині XIX ст. Львів 1965.

cát, a kárpátaljai városok és kereskedelem fejlődését, a földesúri manufaktúrákat, a háziipart. Kár, hogy az adataiban, szerkezetében értékes munkát módszertani, szemléleti hiányosságok, ellentmondások jellemzik. Sulhánál Kárpátalja és Magyarország igen gyakran szinoním fogalmak. Egyik fő forrása a Bereg vármegye monographiája szerzőjének, *Lehoczky Tivadarnak* életrajzi adatait így mutatja be: „T. Lehoczky (1830-1915) Jugoszláviából származik. Középfokú iskoláit Szlovákiában végezte, jogi végzettséget a kosicei szlovák jogi akadémián szerzett...”³⁵ Kárpátalja kül- és belkereskedelmét elemezve szerinte a Kárpátaljáról a sót, a fát s az egyéb termékeket a vizsgált korban exportálták Magyarországra. A következőkben egy példával szeretném bemutatni, milyen félreértéseket okozhat a terminológia tisztázatlansága, a szemléletbeli, módszertani következtelenség, s annak a történeti ténynek mellőzése, hogy a vizsgált korban Kárpátalja a történeti Magyarország szerves része volt. Sulha arról ír, hogy a XVII. század 70-es éveiei a jobbágyterhek szabályozatlanok voltak. A jobbágyokat robotmunkára „több száz kilométerre is elhajtották, így Magyarországra, Szlovákiába, Erdélybe stb.” Továbbá forrás megjelölése nélkül közli, hogy „Orosz János földesúr jobbágyai Zemplénbe szállították uruknak a bort”.³⁶ Az *Ukrajna városainak és falvainak története. Kárpátontúli Terület* című ukránul is, oroszul is megjelent monográfia ukrán változata szinte szó szerint megismétli Sulha mondatait, az utolsó idézett részt úgy tolmácsolva, hogy Orosz János jobbágyai egészen Szlovákiába szállították uruk birtokára a bort.³⁷ A szlovákok, magyarok és ruszinok által lakott Zemplén vármegye, melynek egy része a mai Magyarország területén fekszik, tehát „szlovák megyének” minősült. Pedig Orosz János birtoka magyar községben, a mai Magyarország területén feküdt. Petrov úrbérrendezéssel kapcsolatos művéből, Sulha meg nem jelölt forrásából ismert, hogy valójában Oroszkomorócz (ma Kárpátalja, Komarovci) községből Orosz János földesúr jobbágyai a Szerencstől délnyugatra fekvő Gesztely községbe szállították uruknak a bort.³⁸

Komoly, tudományos munkához alig illő, romantikus-regényes címmel jelent meg 1973-ban „*A boldogság útján*” címmel Kárpátontúl vázlatos történelme. A kiadvány feltűnően röviden tárgyalja a feudalizmus kori történeti fejlődést. Az 1848-49-es forradalom és szabadságharcig terjedő időszak mindössze 30 oldalt kapott, így témánk szempontjából komolyan alig értékelhető, többek között azért is, mert oly sok benne a romantikus-regényes elem. Az ismeretterjesztő célokat is maga elé tűző szerzőgárdának nem sikerült áthidalnia a kettős, a tudományos és ismeretterjesztő feladat között feszülő különbségeket. A feudalizmus korát tárgyaló 30 oldal hemzseg a pontatlan, téves, elavult, anakronisztikus megállapításoktól. A XVIII. századra vonatkozó oldalai nemcsak a tényanyag pontosságát illetően, de szemléletileg, módszertanilag is visszalépést jelentenek Sulha, de sokszor Kolomi-jec műveihez képest is. Kárpátontúl vázlatos történelmében, ha csak jelzésszerűen

³⁵ Vö. Шульга 1962 11.

³⁶ Vö. Шульга 1962 75.

³⁷ Історія міст і сіл УРСР. Закарпатська область. Київ 1969. 17.

³⁸ Петровъ А.: Первый печатный памятникъ угрорусского нарѣчія. Урбаръ и иные связанные съ крестьянской реформой документы. МУР V. 1908. 112-115.

is helyet kellett volna kapni a területen élő nemzetiségek történetének. A szovjet történetírás első szintetizáló műve Kárpáton túl múltjáról nem elégíti ki sem a territoriális történetírás elvét, követelményét, sem a ruszin népi-nemzetiségi történetírás követelményét, mert a „Kárpáton túl” kívül élő ruszinokról nem szól.

Ismeretes, ruszinokra vonatkozó filológiai, történeti kutatások nemcsak a Szovjetunióban, de a környező országokban és Amerikában is folynak. E kutatások közül a Csehszlovákiában – Eperjes székhellyel – végzetek a legszerteágazóbbak és legeredményesebbek. A kutatások eredményei elsősorban a szvidniki Ukrán Kultúra Múzeumának Tudományos Gyűjteményében, továbbá egyetemi aktákban, önálló monográfiákban láttak napvilágot. Az eperjesi szerzők közül itt is feltétlenül említést kell tennünk *Macinszkij Iván Az évszázadok beszélgetése* című nagyívű esszé szerű tanulmányáról,³⁹ Csoma-Bondar iskolatörténeti monográfiájáról,⁴⁰ valamint Bajcura Tamarának az Oroszországba kivándorolt rutén értelmiségiekéről írott szintéziséről.⁴¹ A nyugat ruszinok, a hajdani Zemplén, Sáros, Szepes vármegyék ruszinjainak történetét *Haraksim L'udovit* vázolta fel⁴². A Rákóczi-szabadságharc eseményeiről és az úrbérrendezésről írott fejezetei nagyszerűen kiegészítik *Lehoczky, Hodinka, Sulha* közép- és kelet-kárpátaljai adatait. Haraksimnak azonban nem sikerült láttatni és bemutatni azt, hogy a nyugat ruszinok a XVIII. század művelődési életében létszámukat jóval meghaladó súllyal vettek részt. A mai Csehszlovákiához tartozó ruszin területekről a XVIII. században 5 munkácsi püspök került ki (a két Olsavszky, Blazsovsky G., Bradács J., Bacsinszky A.). A vezető egyházi értelmiség igen jelentős része, így pl. a máramarosi vikáriusok szinte kivétel nélkül, a monostori házfőnökök igen nagy hányada Nyugat-Kárpátaljáról származott. Az 1744-ben Munkácson létesített kántortanító- és papképző intézmények oktatói között is kimutathatóan a nyugat-kárpátaljaiak voltak többségben. E jelenség bonyolult, összetett okainak vizsgálata külön tanulmányt igényelne. Itt is feltétlenül megemlítendő azonban, hogy a lemki területek gazdaságilag fejlettebbek voltak, közelebb feküdtek a nagymúltú iskolái, művelődési központokhoz (Kassa, Bártfa, Lócse, Kézsmárk). Nem elhanyagolható az sem, hogy Kelet-Kárpátalján, a protestáns magyar földesurak támogatásának eredményeként viszonylag későn szilárdult meg az egyházi unió.

Szabó István kutatásaiból ismeretes, hogy az eredeti ruszin terület XVI-XVII. század folyamán felduzzadt, megsokasodott népe a XVII. században megindult a hegyek szélső vonalairól a síkfeldő megfogyatkozott lakosságú magyar falvaiba. A népességeltartó képességéhez mérten túlnépesedett hegyvidékről megindult mozgás eredményeként a XVIII. század végére a ruszinság előre tolta népi vonalait, a ruszin népi terület jelentősen kiszélesedett. A XVII-XVIII. század hatalmas önkéntes migrációinak eredményeként ruszin szigetek keletkeztek Bács, Bihar, Bor-

³⁹ *Мацінський І.: Розмова сторіч. Братислава - Пряшів 1965.*

⁴⁰ *Бондар Андрій - Чума Андрій: Українська школа на Закарпатті та Східній Словаччині. (Історичний нарис) ч. I. Пряшів 1967.*

⁴¹ *Байцур Тамира: Закарпатоукраїнська інтелігенція в Росії в першій половині XIX века. Пряшів-Братислава 1971.*

⁴² *Haraksim L'udovit: K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867. Bratislava, 1961.*

sod, Abaúj, Szabolcs és Szatmár megyékben, valamint Dél-Zemplénben. Az egykor szórványokban élt ruszin népesség története feltárásához *A. Petrov, Paládi Kovács Attila, Veres László, Udvari I.* járultak hozzá. Petrov és Paládi-Kovács mindenféle szórványnépesség kutatását megtermékenyítő eredményeire építve Veres L.⁴³ a borsodi ruszin szórványok, Udvari I. a szabolcsi és dél-zempléni ruszin foltok történetéhez szolgáltatott értékes adatokat⁴⁴.

A többi ruszin szórványtól eltérően, a speciális, soknemzetiségű környezetben a bácskai ruszinok nem tűntek el, sajátos nyelvüket, népi kultúrájukat napjainkig megőrizték. XVIII. századi történetük *Lábos Fedor* monográfiájában⁴⁵ és *Gavrilović* tanulmányában⁴⁶ kapott megvilágítást. Itt külön figyelmet érdemel Lábos munkája, mivel a szerző a Felvidék történetével is foglalkozik. Lábos kéziratos műve Gavrilović egyik legfontosabb forrása is volt. A bácskai ruszinoknak mint különálló nyelvi-etnikai csoportnak a történelme, a töröknek Magyarország területéről történt kiűzése után, a XVIII. század közepén kezdődött. A XVIII. század közepe előtti Felvidék történetét tárgyalva Lábos meggyőzően mutatja be a ruszin területek XVII. század végi, XVIII. század eleji pusztulását és romlását. A Rákóczi-szabadságharc lezárulásával új szakasz kezdődött a ruszinok történetében – állapítja meg. Az első bácskai ruszin telepesek kirajzási, származási helyének lokalizálásában Lábos korabeli canonica visitatiók jegyzőkönyveire és a névtan eredményeire épít. Főbb megállapításai a következők: a bácskai telepesek derék-hada a ruszin etnikai terület nyugati részéről, Zemplén, Abaúj, Sáros és Borsod megyéből származik, de a két ruszin faluba, Keresztúrra és Kocurára érkeztek telepesek a történeti Magyarország és Erdély szinte minden vármegyéjéből, akik idővel elruszinosodtak. A szerző említést tesz Szabolcs és Szatmár megyei, valamint hajdúsági eredetű telepekről is. Lábos könyvének legértékesebb, gazdaságtörténeti fejezeteiben rámutat, hogy a bácskai ruszinok lényegesen kedvezőbb körülmények között gazdálkodhattak, mint kárpátaljai testvéreik. Könyvének értéke, hogy részletesen szól a bácskai ruszinok XVIII. századi egyházi-vallási s kulturális életéről. A bács-szerémi ruszinok művelődése egy mederben folyt a felvidéki ruszinokéval, a

⁴³ *Paládi-Kovács Attila*: Ukrán szórványok a 18-19. században a mai Magyarország északkeleti részén. Népi Kultúra – Népi Társadalom VII (szerk.) Diószegi V. (1973) 327-369; *Veres László*: Adatok Borsod megye 18. század eleji újratelepülésének történetéhez. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei XII. (1972.) 61-66; *Veres László*: Borsod megye etnikai arculatának változásai a 18. sz. első felében. Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Miskolc, 1984. 27-36. Vö. még *Bodnár Mónika*: Adatok egy megmagyarosodott ukrán (ruszin) telepítésű falu (Chorváty) történetéhez és néprajzához. in. *Viga Gyula*: (szerk.) Kultúra és Tradíció I. Tanulmányok Ujváry Zoltán tiszteletére. Miskolc, 1992. 369-379.

⁴⁴ *Udvari I.*: Adalékok a XVIII. századi kárpátukrán hivatalos írásbeliségéhez. XVIII. századi cirillbetűs kéziratok Szabolcsban. Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. Miskolc 1984. 135-147. ruszinul: Прилоги о карпатскоукраїнській офіційній преписі XVIII віку. Кирилски рукописи з XVIII віку у Саболчу. Шветлосц 1985. 5. 607-625, Прилоги ґу історії українських острових XVIII віку у комітату Саболч. Шветлосц XXIV. 1986. ч. 6. 850-862. *Udvari I.*: Adalékok a XVII-XVIII. századi kárpátukrán migráció történetéhez. (Rudabányáscka, Bodzásújlak). A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei. 22 (1984) 34-38; *Udvari I.*: Adalékok a szórványukránság történetéhez Szabolcs megyében. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei XXIII. (1985) 24-32.

⁴⁵ *Лабос Ф.*: История Русинох Байкей, Сриму и Славоніі 1745-1918. Вуковар 1979.

⁴⁶ *Gavrilović Slavko*: Rusini u Bačkoj i Sremu od sredine XVIII do sredine XIX veka. in. Iz istorije Vojvodanskih Rusina do 1941. godine. Novi Sad 1977. 1-68.

XVIII. századi papok, tanítók szinte kivétel nélkül a Felvidékről származtak. Egyházigazgatásilag 1777-ig a kalocsai érsekséghez, attól pedig a kőrösi (krizsevaci) püspökséghez tartoztak. Figyelemre méltó *Olejár J.* bácskereszturi falumonográfiája⁴⁷, *Zsíros Miron*⁴⁸ és *Ramacs J.* tanulmányai. Ramacs J. 1991-ben monográfiát jelentetett meg A dél-magyarországi ruszinok gazdasági és társadalmi élete 1745-1848 között címmel. Ramacs az újvidéki egyetem Ruszin Tanszékének munkatársa képzett történészként elfogultságtól mentes, objektív képet nyújt a vizsgált 100 esztendő ruszin történelméről.⁴⁹

Figyelmet érdemel a Vasvári Pál Társaság Füzetei 3. köteteként Nyíregyházán 1990-ben megjelent többszerzős monográfia, melynek témája a munkácsi püspökség 1806. évi összeírása. A hatalmas kiterjedésű dioecesia ma négy országban (Cseh-szlovákia, Magyarország, Románia, Szovjetunió) található lelkészsegeinek összeírását a történeti demográfia, az egyház- és művelődéstörténet kutatóin kívül haszonnal forgathatják a hely- és parochiatörténet szakemberei, valamint nyelvészek, néprajzosok és iskolatörténészek. A *Bendász István* és *Udvari István* által közzétett községsoros adatok elé bőségesen hivatkozott bevezető tanulmány készült: külön fejezetek szólnak az egyházmegye 63 %-át alkotó ruszinokról. A térképekkel, kéziratokkal illusztrált monográfiában bemutatásra kerül az összeírást elrendelő püspöknek, a magyarországi felvilágosodás figyelemre méltó alakjának, Bacsinszky Andrásnak élete és tevékenysége, valamint cirillbetűs püspöki körleveleinek elemzése⁵⁰.

A Vasvári Pál Társaság Füzeteinek további kötetei is foglalkoznak a ruszinok történelmével. A 4. kötet a szepességi ruszinok Mária Terézia-korabeli szociális történetét világítja meg. A könyvből 19, a korabeli forrásokban ruszinnak jelzett, szepességi község népeletéről kapunk hű képet⁵¹. E forráspublikáció alapján megérthetjük a szepességi ruszinok XVIII. századi kivételes kulturális sikereit is. A 7. kötet szemlélni ruszin falvak XVIII. századi népeletéről nyújt adatokat⁵².

Ruszinokra vonatkozó részek, fejezetek, Magyarország, Ukrajna, Szlovákia történeteiben is találhatóak, ezek vizsgálata külön tanulmányt igényel. A magyar történettudomány nagy szintézise eddig megjelent köteteiből az 5. foglal magában témánkat érintő fejezetet. Szerzője, *Arató Endre* a ruszin nemzeti öntudat kezdeteit világítja meg⁵³.

⁴⁷ Олеяр Янко: Монография Руского Керестура. Нова Думка ч. Вуковар 45. 46-53, ч. 59. 44-52.

⁴⁸ Жирош Мирон: Перши коцурски руски початки. Шветлосц XXIV. 1986. 208-232; Жирош Мирон: Керестурске жительство 1747 и 1765 року. Шветлосц XXIV 1986. 662-708, Жирош Мирон: Перши коцурски руски жителе. Творчосц 13. 1987. 59-66.

⁴⁹ Рамач Янко: Привредни и друштвени живот Руснацох у южней Угорскей. 1745-1848. Нови Сад. 1990.

⁵⁰ A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészsegeinek 1806. évi összeírása. Nyíregyháza, 1990.

⁵¹ Udvari I.: A Mária Terézia - féle úrbérendezés szlovák nyelvű dokumentumai. Slovenské dokumenty urbárskej regulácie Márie Terézie. Szepességi ruszin falvak népelete Mária Terézia korában. Nyíregyháza, 1991.

⁵² Takács P. - Udvari I.: Szlovák nyelvű paraszti vallomások Mária Terézia korából. Adalékok szemlélni ruszin és szlovák községek történetéhez. Slovenské rol'nické fasie z doby Márie Terézie. Príspevky k historii zemlínskych rusínskych aj slovenských osidlení. Nyíregyháza 1992.

⁵³ Magyarország története V. szerk. Vörös Károly Bp. 1980. 1189-1194. Vö. még. Arató Endre: A magyarországi nemzetiségek nemzeti ideológiája, Bp. 1983. 54-55, 291.